

ואת היהודים בפרט ולבוותם בירושלים יותר מאשר בערים אחרות בארץ.

ירושלים חרבה בשנת 70 לספירה הרגילה. בניה רובם נהרגו או נשבו בידי האויב, מיעוטם נמלטו ונתפזרו. בימי מרד בר-כוכבא, 133 עד 135, אפשר שהיה שוב ישוב על חרבות ירושלים, אבל ללא ערך צבאי וכלכלי. הישוב הגדול בהרי יהודה היה אז בביתר (כעת התחנה האחרונה לרכבת לפני ירד-שלים). אחרי שדוכא המרד הוציא אדריאנוס קיסר את מחשבתו הרעה אל הפועל והקים על חרבות ירד-שלים, בחלק האמצעי שבהן, עיר אלילית קטנה וקראה אליאה קפיטולינה, על שמו (איליוס הרדיאנוס) ועל שם גבעת המקדש והמצודה שברומי, ובהר הבית בנה מקדש ליוביס. על היהודים נאסרה הכניסה לאיליה. הנוצרים שהשתררו בשנת 323 על המחצית המזרחית של האימפריה הרומית, אשר בתוכה נכללה ירושלים, התירו ליהודים להכנס לעיר הקודש רק בתשעה באב, כדי לקונו על חרבותיה. לא מתוך השתתפות בצער עשו זאת, אלא מפני שחורבן ירושלים היהודית שימש להם הוכחה לחורבן היהדות, לביטול „הברית הישנה“, כלומר תורת משה ומצוותיה. הוכחה לעילוי יראתם. רק פעמיים בטל איסור הכניסה והישיבה לירושלים במשך חמש מאות שנה. בראשונה במלך יוליאנוס הכופר (בנצרות) בשנות 361 עד 363 ובשניה בכיבוש כוזרו מלך פרס את הארץ בשנות 614 עד 629. לא נודע אם נתלקט בימים ההם ישוב יהודי גדול בעיר הקודש. ימי יוליאנוס קצרים היו, והפרסים שנעזרו ביהודים בהסתערם על הארץ, רדפום בהחיותם. בשנת 629 שב הירקליוס קיסר ביוזנטיון וכבש את העיר ואת הארץ. הפעם לא עזרו עוד היהודים לפרסים והירקליוס נשבע, כי לא יפגע ביהודים ולא ינקם מהיהודים את נקמת דם הנוצרים מימי הכיבוש הפרסי. הכניסה התירה להרקליוס את גדרו והוא ערך טבח ביהודי הארץ הקדושה בכלל, ובירושלים בפרט. ושוב נאסרה הכניסה לעיר הקודש. אחרי שבע שנים בא קץ למלוכה הרשעה הביזנטית בארץ. נוצרים סברו, שסופרוגיוס האפסריארכ הנוצרי בירושלים, שמסר את העיר בידי החליף המושלמי עומר, התנה עמו שירושלים תוסיף להיות סגורה בפני היהודים כמקודם, אך אין אישור למסורת נוצרית זו. לא ידוע אימתי זכתה שוב ירושלים לקיבוץ קטן של בניה. בארץ לא נשארו אלא יהודים מעטים אחרי הטבח שערך בהם הרקליוס. הטבח היה גדול כל-כך עד שהעיק על מצפונו של הכנסייה, לכן גזרה תענית לכפרת עונו של הרקליוס, בהפירו את שבועתו, ותענית זו היתה

חופש חוקתי, אם לנקוט הבחנת מקיאונו עצמו לגבי ארבע המשמעויות של מושג החופש. מכל מקום ברור שמקיאונו מעלה כאן מושג מרכזי באידיאולוגיה של העולם המערבי למדרגה של תנאי הגיוני ומוסדי למילוי התפקיד שהוא מטיל על הפילוסופיה במאמץ העולמי למען שלום העולם. לשון אחרת: ערכה של אותה התפיסה הדימוקרטית אשר הוא קשור בה הוא בעיניו תנאי מיתודי לגבי כל תפיסה אחרת. המבקשת להכליל בתחום זה שעליו יחול המאמץ הפילוסופי לחשיפת התכנים, מאמץ שאינו עיוני בלבד באשר הוא מכוון להשגת שלום העולם. כאן נפלה הכרעה ברורה לטובת אידיאולוגיה אחת, אף על פי שהכרעה זו באה מטעמים מיתודיים ולא מטעמים שבהכרעה בתחום הערכים ממש.

על כן מסכם מקיאונו את הצעדים שיש לנקוט אותם למען הקמת שלום ואנושות שוחרת-שלום: א. הגנה על חופש היצירה, המחשבה והביטוי; ב. חינוך לא רק בתחום העובדות והמיתודות אלא גם בתחום הערכים המוסריים והאסתטיים; ג. הבנת ההנחות המשותפות הקיימות ביסודו של ריבוי הבר-טניים התרבותיים השונים; ד. הבנת בקרתית של ריי בוי המשמעויות הסבוע בריבוי המיתודי והתרבותי המתבטא בריבוי האידיאולוגי של ימינו. מכאן אתה למד שמוטל על הפילוסופיה תפקיד נייטראליזציה בסלוגנות הרעיוניות והמדיניות של ימינו, אך לא מתוך טשטוש ההבדלים אלא מתוך הבנתם וחשיפת משמעותם המושגית.

השגת רוב יהודי בירושלים

א. י. ברור

ברור האחרון למאה הי"ט לספירה הרגילה ובאמצע המאה ה'י' לאלף הששי זכינו להישג גדול בשיבת ציון, אשר אליו שאפו ולו התפללו דורות רבים למן החורבן השני: ירושלים עיר הקודש היתה שוב ישראלית ברוב בנינה וברוב מגיניה. בנצחון זה מעט מאוד חלקם של חובבי ציון החדשים, אשר הפרעות והאכזבה מן התבוללות התזוירם לארץ מורשת האבות. זהו הישגם של הנאמנים לתורה ולמסורת. לאהבת הקודש ומקום-המקדש שבערה בלבם במשך כל הדורות ולאמונים בגאולה כי בוא תבוא. חיבת הארץ הכנה ואמונתם השלמה הכשירים לשאת יסורי ארץ-ישראל באהבה. ויסורי הישוב בירושלים גדלו שבעתים מיסודי כל מקום אחר בארץ — לא רק מפני חורבנה הגדול כגודל קדושתה, כדברי הרמב"ם באגרתו המפורסמת — אלא גם מפני רשעת תושביה הגויים, שהרבו לעשוק את הכופרים בכלל

שלים, ובדאי גדול היה במספרו מהנוצרים, אבל לא מן המושלמים. לא זכתה ירושלים למת שזכו צפת וטבריה: לעיר שרובה יהודים לא היתה. כשנתרופף השלטון התורכי בארץ והתקפים המקומיים וההמוני יכלו לעשות ביהודים כרצונם, נידלדל הישוב היהודי בארץ בכלל ובירושלים בפרט.

בבואנו לנתח את הסטטיסטיקה הדימוגרפית של ירושלים במאת השנים שקדמו להתהוות הרוב היהודי בה, נתקלים אנו בסתירות במקורות שאין להתגבר עליהן. אין בידנו להגיע אלא להשערות המתקבלות על הדעת פחות או יותר. בשנת תק"ל (1770) כותבים חכמי ירושלים באגרת שליחות לגר' לז: "הננו היום קרוב לחמשת אלפים נפשות נחר בים ביד אדונים קשים לקוחים למות. ואיכה נראה הזאת העיר שנאמרו כלילת יוסי בטולה היא מן היהודים ותצא מבת ציון כל הדרה וכמה טרחות ופגיעות נדרים ונדבות נדרו אחינו שבגלות אריאל עד שנבנתה העיר על תלה וקבעו בה י"ג בתי מדרש שות וז' בתי כנסיות ואתוספו ספסלי כמה וכמה מקצוי ים ואיים ואיכה תהיה בימינו הרעה הגדולה הזאת ח"ו" (שתעוב העיר*). המספר 5000 נראה לי מוגזם, כי כוזנת האגרת היא לעורר רחמים. רוב בני הקהלה היו אנשים באים בימים, והתינוקות שלא באו יום-יום ערב ובוקר להתפלל מעטים היו. הן לכל "בית מדרש" (קרי ישיבת חכם בביתו) עשרים מתפללים ולכל בית כנסת חמשים, ולא תמצא אלא 610 מתפללים. אפילו אם נעלה את מספר המתפללים, לא נגיע ל-5000 נפש. מי שהכיר את בתי הכנסיות והמדרשות שכבר היו בעיר העתיקה במאה ה"ה ידע שלא תפסנו מועט. לו נאמנו דבריה של אותה אגרת, כי עתה כבר היו היהודים בשנת 1770 כמחצית תושבי העיר**, ואולם השליש מתוך רבבה היו באמת. לפי הנוסע זאצן (Seetzen) היו בשנת 1806 כאלפיים יהודים באוכלוסיה של 8777 נפש***. הנוסע ברוסמוס רושם לשנת 1819 שלושת אלפים נפש. קורט גאוזראצקי בספרו "די יידישע קולוני" זאצין פאלאסטינאס" (מינכן 1914) כותב בעמ' 389 בלי הודעת המקור, שבתחלת המאה ה"ט לא היתה כמעט אוכלוסיה יהודית בירושלים, ובשנת 1827 רק 560 נפש. כאן לפנינו הערכה פסימית — או הפחתה

נוהגת כמזרח מאות בשנים... מיתודי הארץ לא יכלה אפוא להתלקט קהלה גדולה בירושלים. וגם מן הארצות השכנות לא באו עולים לרוב אלא לאחר ששקטו הממלכות מכיבושי המושלמים. לפי מקור מאוחר התיר החליף עומר, שכבש את ירר שלים, לשבעים משפחות יהודיות לשבת בה, ואולם אין יסוד לחשוב כי בזמן מן הזמנים צמצמו המושלמים דרך חוק את מספר היהודים הזכאים לשבת באיזה מקום שהוא. מספר הנפשות מישראל שישבו בירושלים במאה העשירית והאחת-עשרה הגיע לכמה אלפים. רושם זה מתקבל לסוף המאה העשירית מפי הסופר הערבי בן ירושלים, המכונה אלימוקדסי על שם עיר הקודש. סופר זה חיבב את עיר-מולדתו והתפאר בה במסעיו בארצות רחוקות. לאחר שהוא מפליג בשבחיה, הוא מונה גם את מגרעותיה — מקודת-מבטו של מושלמי אדוק, אחת מהן היא, שתלמידיו-חכמים מועטים בה, ואין איש פונה אליהם, לא ליודעי דת וזין ולא לבלשנים, אין ישיבות של תלמידי חכמים, יד הנוצרים והיהודים על העליונה, והמסגדים ריקים ללא תפלה ודרשה*. לעומת זאת ידועה לנו ממקורותינו "ישיבת גאון יעקב" בירושלים בדורות הללו.

הצלבנים שכבשו את הארץ בשנת 1099 שמו קץ לקהלה הירושלמית. רבים נמלטו לפני בוא העיר במצור, ורבים נסבתו בהבקע העיר. בסוף ימי השלטון הצלבני היו שוב יהודים מעטים בעיר. צלחת אדריין, שכבש את העיר בשנת 1187, האיר פנים ליהודים שעלו להתישב בה. כראשית המאה ה"ג שוב היה בעיר ישוב יהודי חשוב, ומצרפת נהרו אליה חכמי ישראל. מלחמות אכזריות שהשמו את הארץ, ביחוד בשליש השני למאה ה"ג, עקרו את השתיל הרך שנטעו עולי ציון בירושלים. בעלות רבי משה בן נחמן (רמב"ן) מספרד לירושלים בשנת 1267, לא מצא בעיר-הקודש אלא שתי משפחות יהודיות, ללא תפילה כציבור מתוך למגין בדוחק בבית פרטי בשבתות ומועדים. ספרי התורה הוברחו מירושלים לשכם, ורק לראש השנה ה' כ"ח החזירו אליה. רבי משה בן נחמן חידש את הקהלה הירר שלמית ומכאן ואילך היא קיימת עד היום הזה. גירוש ספרד הביא יהודים רבים לקיסרות העותר מנית וממנה זרמו עולים לארץ שגם היא נכללה בקיסרות זו. במאה ה"ז גדל הישוב היהודי בירר

(*) ראה י. ריבקינד ב"ירושלים", קובץ החברה העברית לחקירת אי לזכר א"מ לונק, עמ' קל"ג.

(**) י. פרס, באנציקלופדיה ארץ-ישראל ב' עמ' 421, מתיחס לדברי האגרת ללא בקורת ומשער שגורמים שונים הפחיתו את האוכלוסיה היהודית בדור השני.

(***) לפי פרס, כנ"ל.

(*) בידי התרגום הגרמני של י. גילדמיסטאר ברבעון "צייטשריפט דעס דויטשן פלסטנינאפאר" איינס" כרך ז', ומן הראוי היה לתרגם את כל הפרק על ירושלים מן המקור, כי הוא מענין כל איש אשר הן ירושלים חביב עליו.

בשנות 90—1865) כפלים. מִ"ז אלף עד 40 אלף, ומחצית האוכלוסיה הם יהודים. ההערכה משנת תר"ן קרובה בלי ספק לאמת יותר מוז של שנת תרכ"ד, כי אז רשם מספר מושלמים קטן מדי. ד"ר דוב נוימן, רופא ראשי בבית החולים רוטשילד בירושלים חמשיעשרה שנה, המבקר בספרו**** את ההערכות הקודמות וסומך על מפקד תורכי רשמי של החיילים במסים ובשרותים, רשם לשנת 1875: 15 אלף מושלמים, 13,000 יהודים, 8000 נוצרים מקומיים, כלומר 36,000 נפש. יש יסוד לחשוב שההערכה, או ה"ספיר"ה", כפי שכותב נוימן, מידי פקיד ה"נפוס" המוסלמי חפריזה בכונה את מספר האוכלוסיה המוסלמית כדי לתת למוסלמים רוב יחסי בעיר הקדוש, אשר בה התחרו הקונסולים הזרים בבקשת השקעה מדינית ודתית. אם נוריד את מספר המוסלמים עד רבעה ונאמר את אוכלוסי ירושלים בשנת 1875 ב־31 אלף נוכל להתאים את המספרים לאומדי השנים הכאות וגם לשטחן של השכונות מחוץ לחומה שהוקמו עוד בזמן ההוא. בעיר העתיקה ישבו בשנת 1922 22,250 נפש ובשנת 1931 25,200 נפש. אין להניח שבשנת 1875 ישבו בעיר העתיקה יותר נפשות מאשר בשנת 1931. הצפיפות בדירות בימים ההם אמנם היתה מרובה, אבל אחרי 1875 נוספו בעיר העתיקה בתים וחזירים רבים. בשכונות שמחוץ לחומה לא יכלו בשנת 1875 לשבת יותר מששת אלפים נפש.

א. מ. לונץ מעריך בשנת 1880 את מספר בני העדה הספרדית ב־7260 נפש. בעדה האשכנזית הוא מונה רק כ־1050 בעלי מקצוע כלכלי, שהם ובני ביתם לכל הפחות 4200 נפש. על הזקנים חוזק נות ועל בני הישיבה, או "אנשי ישיבה", כפי שאומרים הירושלמים, שאין להם מקצוע, עובר הוא בשיעור תיקה. אם נצרך את אלה נגיע ל־15 אלף איש יהודים ואולי גם יותר. קצב הקמת שכונות יהודיות משנת 1875 עד מלחמת העולם הראשונה מעיד על עליה מהירה באוכלוסיה היהודית בירושלים. הרי הגדולות שבשכונות: מאה שערים בשנת 1875, משכ־נות ישראל 1876, שכונת שער שכם (נעזבה ב־1929) ראבן ישראל 1879, בית יעקב 1880, מוכרת משה ואהל משה 1882, בית ישראל 1885, בשנות תר"ץ—תרנ"ו הוקמו 31 שכונות, רובן קטנות. הגדולות שבתן היו: בתי ההונגרים, רחובות הבוכרים, כנסת ישראל, אם יאנג ופין הגדילו את מספר היהודים, הגה מור בשנת 1890 שוב לא היתה לו גטייה להוסיף על מספר היהודים, כי בריטניה חדלה להתענין בהם. הערכות

בכונה מידי בעל המקור שממנו שאב מר נאוראצקי ללא בקורת — אם אין כאן טעות המעתיק, הערכה רשמית ראשונה על מספר היהודים בירושלים מוצאים אנו בדו"ח הראשון, ששלח הקונסול הבריטי ה. ט. יאנג בשנת 1839 לשר החוץ פאלמרסטון, לפי דבריו היו אז בארץ 9550 יהודים, ומהם 5500 בירושלים. אם נכונה הערכתו של יאנג היה לנו כבר אז רוב יחסי בתושבי העיר. ואולם יש יסוד לפקפק בדיוקה של ההערכה. מטעמים אנושיים ומתוך חשבונות מדיניים תמכה אז בריטניה בישובנו בארץ, ולשם כך מינתה קונסול בירושלים, מבלי לשים דופי במיסטר יאנג אפשר להבין שנטה להפריז במספרם של בני־חסותו. החוקר האמריקני המפורסם אדוארד רובינסון העריך באותו זמן את כל תושבי ירושלים ב־11 אלף נפש, ומהם 4500 מושלמים, 3500 נוצרים, 3000 יהודים. הקונסול הפרוסי ג. שולץ העריך בשנת 1845 את כל תושבי ירר שלים ב־15,510 נפש, ומהם 7120 יהודים. את ההערכות המוגזמות של הקונסולים סותרת הערכתו של ד"ר ל. א. פראנקל, שנשלח בידי עליות סרץ מבית למל ליסד בית־ספר בירושלים. הוא רשם לשנת 1856 5700 נפש. כפי הנראה קבלו הקונסולים ללא בקורת מספרים מוגזמים מידי גבאים ועסקנים יהודיים, וגם אלה לא הגזימו בידעת ברורה, אלא מתוך אותה הנטיה שמתחת לסף ההכרה לעורר רחמי בני הגולה. פראנקל התייחס בבקורת לדבריהם, ויתכן שרשם פחות ממה שהיה במציאות. לפי הדיווחשבון של הקונסול הבריטי גיימס פין מיום א' בינואר 1858, היה אז מספר יהודי ירושלים כשמונת אלפים, רובם ספרדים, והם כמחצית תושבי העיר. מספר הנוצרים והמושלמים היה, לפי דבריו, בערך שות (*). הקונסול שבא אחריו, נואל סאמפל מור, סותר בעצם את הערכת פין בדו"ח מחודש מאי 1864: 8000 יהודים, 4500 מושלמים, 2500 נוצרים, בס"ה 15 אלף נפש (**). אם נכונים דברי מור, הרי היה לנו רוב בירושלים כבר בשנת תרכ"ד, לפני המגפה הגדולה בשנת תרכ"ז שהסילה חללים רבים מקרב היהודים שישבו בעיר העתיקה בצפיפות גדולה ובקרבת בית המטבחים העירוני שהפך סרוחן וזבובים בהמון. ואולם אין יסוד לסמוך על דבריו של מור, כי לא זו בלבד שמקורות אחרים סותרים אותו, אלא הוא סותר את עצמו בדו"ח מיום 15.2.90 (***) שבו נאמר: מספר תושבי ירושלים גדל ברבע המאה (כלומר

* A. M. Hyamson, The British Consulate in Jerusalem 1838—1914. 257 עמ' א/חלק.

(**) שם, עמ' 331.

(***) שם, עמ' 450.

**** "ירושלים" ללונץ חלק א/ עמ' 34 במדור האנגלי.

כשאנו באים לדון ברמת המינהל הממשלתי בישראל אנו נוטים לשכוח שאין הוא קיים, סוף־סוף, אלא שנתיים. עדיין אנו חיים בתקופה מהפכנית וממשלת ישראל מתנסה בכל אותם הקשיים העומים דים בפני כל ממשלה חדשה. הם אינם מנת־חלקם של ישראל בלבד. התמוטטות המשטר הקודם והתהוה־והוה שנשאר אחריו: המלחמה שבאה בעקבות הפינוי; המחסור בפקידי ממשלה מנוסים; אינפלוציה מסחררת — כל אלה הם מן הקשיים הרגילים שבהם מתנסות רוב המדינות הצעירות עם השגת עצמאותן. אולם בישראל נוספו על כל אלה שני קשיים בלתי רגילים אשר אינם ידועים לארצות אחרות ושגם עליהם יש להתגבר. האחד הוא הקצב המהיר של העליה. האחר הוא הערבור ביה שנוצרה עם העברת מרכז הממשלה מירושלים לתל־אביב ובחזרה מתל־אביב לירושלים, וכל זה בפרק־זמן של עשרים חודש.

כל המסירות, המרץ וכשרון האימפרוביזציה שיש בידי העם היהודי היו דרושים כדי להתגבר בבת אחת על כל הקשיים האלה גם יחד. קשה להעלות על הדעת שעם אחד היה מצליח בזה באותה המידה. המצב בפנים הארץ תקין: הבטחון הציבורי יציב יותר מאשר בימי הממשלה המנדטורית. אין רציחות פוליטיות. האופוזיציה הפוליטית לא דוכאה. הסדרים הפרלמנטאריים פותחו בזריזות ובהצלחה. אין איש מת ברעב. לא פרצו מגפות. כמעט כל הילדים לומים דים בבית־הספר. אלה אבני־הבוחן העיקריות לכל משטר חדש. מדינת ישראל עמדה בכל אלה ויצאה בשלום.

עם זאת פועל המינהל הממשלתי בכבדות. זמן רב דרוש כדי להסדיר עניני כלשהו. לעתים קרובות לא ברור מי אחראי למת. בורות וגסות אינן יקרות המציאות. לצערנו, המכונה תורקת. הציבור, שהיה רוצה להתגאות בממשלתו, מתמרמר. מה הן איפוא הסיבות העיקריות לרמה הנמוכה של היעילות המינהלית?

ראשית, המינהל תופס־מרוכה. מרצו עצום — זהו מרץ אישי ששותרר עם השחרור המדיני. אולם המנגנון עדיין לא למד לרסן את המרץ הזה ולר־תום אותו למטרה. מבקש הוא להספיק ולעשות הכל בבת אחת. לא יתכן לטפל כולכה בבעיות הדרור פות, כגון אינפלוציה ועליה — ובעת ובעונה אחת להגיע לכל הישג שהושג אי־שם בארצות המתקדמות ביותר, עד למיבהנים פסיכוטכניים וחקר מדען של דעת־הקהל. יש מוקדם ומאוחר במינהל.

בעקבות פרץ־כוח זה, שאינו ניתן עדיין לריסון.

ציוניות מלפני 1915 הפריזו את מספר יהודי ירושלים עד חמשים אלף. מספר זה אינו עומד בפני בקורת המפקדים הבאים שנעשו על ידי מוסדות יהודיים או ממשלתיים. ראש סינדיקט החסה בירושלים, הקר לוגל זכי בן, מסר בשנת 1917 דו"ח על תושבי ירר שלים: 31.147 יהודים, 11.663 נוצרים, 10.600 מוש־למים. עד כמה שנפריז במספר הפליטים שעזבו את ירושלים ומספר המתים ברעב ומחלות. לא נגיע להמישים אלף בשנת 1914 (*). במפקד הבריטי בשנת 1922 נמצאו בכל ירושלים 62,600 נפש ומהם 34,000 יהודים. אילו נמצאו בשנת 1914 חמשים אלף יהודים בעיר, כי עתה נשארו הרבה דירות ריקות. אך לא היה כרבר הזה.

בהקמת הרוב היהודי בירושלים חלק לשבי ציון מכל תפוצות הגולה. לספרדים הוכות וגדולה ששמרו את משמרת הקודש מאות בשנים כמעט הם לבדם. ומי שעלה מתחום אחר נבלע בתוכם. בראשית המאה הי"ט היתה העדה הירושלמית אחידה לסי נוסח ספרד, ושפת הדיבור אישפניולית היתה. כשהגענו לרוב בירושלים היינו קבוצ גליות מכל הארצות ומכל הלשונות, וממילא נולד ההכרח להחזיר את לשון הקודש גם לשימוש חול. הקונסול הבריטי גיימס פין וד"ר ניימאן ואחרים כותבים בפירוש שעברית לשון דיבור היא בירושלים בין בני עדות שונות. בא אליעזר בן־יהודה והרחיב את המסגרת: לשון דיבור בבית ובשוק, לשון הדיבור היחידה.

ירושלים תרמה מבניה לישובה של יפו—תל־אביב. לפתחת־קוה וגם למושבות אחרות. אלפים מבני ירר שלים, יצאו למדינות הים במאה הי"ט וחכ, וגם שם, איש איש לפי דרכו, שמרו אמונים לעיר הקודש וללשון הקודש.

אור וצל במנגנון

אדוין סמואל

בליתי כשבעה חדשים בחקירת יעילות המינהלית של כמה משרדי ממשלה וכן בהכשרת פקידים ממשלה. ומלבד זאת היה עלי, כשאר התושבים, לה־גיש בקשות בדבר תעודות ורשיונות, לעמוד בתור ולהחליף מכתבים עם מחלקות ממשלתיות. רמת המינהל הממשלתי עשתה עלי רושם. הושגו הישר גים גדולים ומרובים. אולם גם החסרונות עדיין גדר לים ומרובים הם. אזכיר כמה מן החסרונות ואולי ארמו גם על דרכים לתיקונם.

(*) נחום ברימן בעל "ספר הזכרון הירושלמי" רושם לשנת תרע"ג 58,390 נפש יהודים.